

VUKASOVIĆEV POJAM ODGOJA. POKUŠAJ EKSPLIKACIJE

SLAVICA BAŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Science and Arts in Zadar

UDK/UDC:37.014
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno: 1992 - 11 - 05
Received :

Svi pokušaji promišljanja pedagogije kao znanosti - koja sebi pored spoznajnog postavlja i praktički zadatak unapređivanja odgojne prakse - počinju upitom: koji aspekt materijalnog predmeta koji se imenuje "odgoj" istražuje pedagogija i sa kojom svrhom? Nastojanje da se uspostavi pedagoški "izgled" odgoja rezultiralo je i različitim pojmovima, a u uporabi je, sasvim izvjesno najprisutniji Vukasovićev pojam odgoja, iz jednostavnog razloga jer je definiran i obrazlagan u nizu tekstova koji su u popisu obvezne literatura za studente pedagogije i za sve studente nastavničkih usmjerenja. Za mnoge koji se uvode u pedagoški refleksiju o odgoju Vukasovićev pojam je sinonim sa pedagoškim pojmom odgoja. On je u pedagoškom diskursu nezaobilazan, bilo da ga autori kritički preuzimaju i umnažaju pojmovno-terminološku zbrku, bilo da ga kritički vrednuju i preciziraju. Zato se eksplicacija i ograničava na Vukasovićev pojam odgoja i predlaže se explicatus odgoj-činidba, koji na dostatan način udovoljava kriterijima eksplicacije: sličan je explicandumu, precizan je, heuristički plodan i jednostavan. Dio je pedagoške tradicije u kojoj je odgoj mišljen kao činidba odraslog subjekta s namjerom da neodrasle ili nerazvijene potpomogne ili dovede do poželjnog stanja njihova razvoja.

Uvod

Noviju hrvatsku pedagogiju karakterizira odsustvo suglasja ne samo glede terminiranja predmeta kojim se bavi, nego i glede sadržaja i opsega uporabe kategorijalnog pojma "odgoj" (=odgoj i obrazovanje). Neprecizno određenje sadržaja i granice predmeta pedagoške spoznaje obilježje je kako pedagoškog pojmovno-

terminološkog sustava, tako i pojmovno-terminološkog instrumentarija pojedinog autora. Nije rijedak slučaj da autor odgojem terminira i pojave za koje izričkom tvrdi da ne potpadaju pod pojam "odgoj" (usp. Pataki, 1951, Vukasović 1979,1990). Isto tako, gotovo da nema utjecajnijeg znanstvenika iz područja pedagogije koji nije ukazao na potrebu uspostave preciznog stručnog i znanstvenog pojma odgoja, ali isto tako su malobrojni oni koji su ovom problemu pristupili sustavno, kao pitanju o kojem ovisi teorijski okvir i istraživačka perspektiva pedagogije.

U pedagogiji je postala upitnom i sama mogućnost stanovite suglasnosti u pogledu granica pedagogijskog spoznajnog interesa, a nemogućnost znanosti da definira bit odgoja kao pojave proglašena je za nemogućnost da se semantički odredi pedagogijski (formalni) pojam odgoja i razgraniči od njemu srodnih pojmova. I upravo je nerazlikovanje odgoja kao predmeta pedagogijske spoznaje (pedagogijskog "izgleda" odgoja) od odgoja kao fenomena, kao kulturelne pojave (koja je predmetom ne samo filozofijskog promišljanja nego i niza znanosti) dovelo do toga da se kritička svjedočenja o pedagogijskom definiranju odgoja više i ne broje, da se konstatira da je pedagogija sve prije samo ne i znanost, da joj nedostaje temeljni njezin pojam i opća spremnost da se o stvarima odgoja misli znanstveno, da se može poimati i kao filozofija i kao vještina i kao praktička disciplina, ali ne i kao sustav eksplikativnih spoznaja o odgoju (Granese,1978). U osnovi brojnih nesporazuma i neslaganja glede pedagogijskog određenja odgoja leži nepriznavanje da se odgoj može istraživati i promišljati sa različitim svrhama i na različite načine i da u skladu s tim treba uzrazlikovati i različite tipove iskaza o odgoju (npr. znanstvene od filozofijskih, praktičku teoriju odgoja od znanstvene, politiku odgoja od znanosti o odgoju, ali i psihologiju odgoja, sociologiju odgoja, antropologiju odgoja, ekonomiku odgoja itd. od pedagogije). Različite tipove i razine govora o odgoju karakterizira i različit kategorijalni aparat, što je u pedagogiji nedostatno osviješteno. Otuda i pojava da autori potpuno odvoje semantičku ravan predmeta od ravni teorije o predmetu, tako da u semantičkoj ravni uspostavljeni pojam u ravni teorije o pojmu potpuno napuste i rabe ga u sasvim drugom ili čak u više značenja. Upravo Ante Vukasović¹⁾, nesporno najutjecajniji suvremeni hrvatski pedagog, oprimjeruje nesusuglašenost između definicijom određenog predmeta i teorije koja je predmetom implicirana i neosviještenost (široko raprostranjenu u novijoj hrvatskoj pedagogiji) da je izborom ove ili one definicije predmeta izvršena zapravo odluka - određen teorijski okvir i istraživačka perspektiva pedagogije (usp.Koenig, 1975, Bosanac, 1979). Vukasović poima pedagogiju kao "znanost o zakonitostima odgoja i obrazovanja" i u okviru tako shvaćene znanosti pitanje određenja njezina predmeta vidi kao pitanje o kojemu" ovisi glavna svrha i zadaci dotične znanosti, pravac njenog istraživanja, metode kojima će proučavati svoj predmet i odnos te znanosti prema drugim bliskim znanostima" (Vukasović,1990).

Međutim, u ravni teorije o pojmu Vukasović napušta koncept nomotetičke znanosti, na koji je *per definitionem* obavezan i uspostavlja praktičku teoriju odgoja, kojoj je svrha da pruži odgojiteljima znanja o tome s kojim ciljevima i kako trebaju odgajati. Otuda su normativni i vrijednosni iskazi u njoj sasvim legitimni, ali i u okviru praktičke teorije definicija predmeta treba zadovoljiti (najmanje) zahtjevu preciznosti i jednoznačnosti tj. da je značenje jednog termina identično jednom i samo jednom stručnom pojmu u odnosnom pojmovnom sustavu. To znači da i Vukasović u svojoj teoriji odgoja - kojom i hoće pružiti odgajateljima znanja o ciljevima, nečelima, institucijama, metodama i sredstvima odgoja - treba ta znanja komunicirati preciznim i

jednoznačnim pojmovima, kako bi osigurao neproturječnost iskaza o predmetu. Kako Vukasović termin "odgoj" rabi u više značenja i uspostavlja nekoliko pojmova (nekoliko predmeta pedagogije), koji se opet pojavljuju u "užem" i "širem" značenju to je i eksplikacija njegova pojma "odgoj" - koji je u svijesti niza generacija pedagoga, učitelja, nastavnika i profesora sinonim za pedagogijski pojam "odgoj"- poduzeta s ciljem da se vrednuje polisemantičnost, kontekstualna ovisnost, logička proturječnost i neuporabljivost u pedagogijskom diskursu uspostavljenog pojma, ali i da se afirmiraju svi, za rekonstrukciju stručno i znanstveno uporabljivog pojma plodni momenti.

Analiza definicije pojma "odgoj"

Počet ćemo s analizom iskaza kojima se pojam određuje, a iz metodičkih razloga smo ih podijelili u dvije skupine: a) iskaze kojima je određena relacija između odgoja i razvoja ličnosti i b) iskaze kojima je definiran sam pojam "odgoj".

a) Odgoj je relacioni pojam glede razvoja ličnosti i Vukasović nastoji odrediti narav tog odnosa. Taj pokušaj rezultira sa dva odgovora. Jednom su "odgoj" i "razvoj ličnosti", odnosno "formiranje čovjeka" mišljeni kao istoznačni pojmovi, a drugi put se izrijeком tvrdi da je odgoj tek jedan od čimbenika formiranja čovjeka.

(1) *"Odgoj je proces formiranja čovjeka, izgrađivanja i oblikovanja ljudskog bića sa svim njegovim tjelesnim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim osobinama"* (Vukasović, 1990,39; dalje u tekstu AVP/str.)

(1a) *"Predmet proučavanja pedagogijske znanosti je o d g o j ili oblikovanje (izgrađivanje) čovjeka kao ljudskog bića"* (AVP/9)

(1b) *"..odgoj je proces izgrađivanja ličnosti"* (AVP/56)

U navedenim iskazima izvršeno je pedagogijsko imenovanje procesa formiranja čovjeka kao ljudskog bića i to definicijom koja reflektira strukturu riječ-riječ i ne kazuje niti minimalne oznake pojma. Značenje riječi "odgoj" objašnjava se sa "formiranje čovjeka kao ljudskog bića" za koje se pretpostavlja da je poznato. Ovaj, radi ekonomičnosti kazivanja nazvani procesni pojam odgoja (odgoj-proces) predstavlja pojam najmanjeg sadržaja, a najvećeg opsega. Konzekventno izjednačavanju odgoja sa procesom formiranja čovjeka kao ljudskog bića autor terminira "moralni razvoj čovjeka" sa "moralni odgoj", "intelektualni razvoj" sa "intelektualni odgoj" i tako redom sve do poistovjećivanja "svestrano razvijene" sa "svestrano odgojenom" ličnosti.

Razvoj ličnosti se u iskazu "odgoj je proces izgrađivanja ličnosti" razumjeva kao proces formiranja društvene prirode čovjeka, formiranje svojstava ljudskog bića (usp. pojam socijalizacija), a "ljudska svojstva" nemaju pri tom opisno, nego pozitivno vrijednosno obilježje i shvaćena su kao "odgojni produkt": *"Individua je biološki dana, a ličnost društveno-pedagoški zadana. Individua se rađa, a ličnost nastaje u procesu odgoja, svrsisshodne djelatnosti i životne borbe.(...) Dijete je biološko biće. Ono je čovjek u mogućnosti. Ima dispozicije za intelektualni, moralni, potpuno ljudski razvitak, ali taj razvitak pretpostavlja organizirano, cilju usmjereno odgojno djelovanje. Istinskim ljudskim bićem postat će nakon*

dugotrajnog, aktivnog, organiziranog i svrsishodnog odgojnog nastojanja. Bez takvih odgojnih nastojanja ne možemo govoriti o čovjeku kao intelektualnom i moralnom biću..." (AVP/57)

Iz ovog iskaza daje se zaključiti da sadržaj pojma "odgoj" ovisi o sadržaju pojma "ličnost" i to kao vrijednosnog, a ne opisnog pojma. Kada zadobijemo ovaj, socio-kulturelno i povijesno determinirani pojam ličnosti (=čovjeka) ostaje nam da, u svakom konkretnom slučaju, istražimo koje su to "svrsishodne", "organizirane", "aktivne", "dugotrajne" djelatnosti rezultirale stanjem "ličnost", stanjem "čovjek sa velikim Ć" - kako ga označava autor.

Izjednačavanje "odgoja" i "procesa formiranja ličnosti" daje se objasniti Vukasovićevim shvaćanjem značajnosti odgoja za razvoj ličnosti. Na odgoj se gleda kao na uzrok postajanja čovjekom: "(...) odgoj je omogućio da čovjek postane čovjekom (...) dolazimo do spoznaje da je njegova funkcija u životu čovjeka toliko fundamentalna i bitna da u generaliziranom obliku možemo reći: odgoj je stvorio čovjeka (...) bez odgoja ne bi bilo ni čovjeka, ni čovječanstva, ne bi postojalo ni ljudsko društvo, ni njegova historija" (AVP/119).

Ne samo poradi višeznačnosti termina odgoj (kojim se misli i sam proces postajanja čovjekom i djelatnost, koja je i uvjet i uzrok postajanja čovjekom) i nemogućnosti da se ovi pojmovi podvedu pod istu klasu pojava, ovaj pojam je sporan i glede prenošenja odgovornosti za ukupni čovjekov razvitak, a i razvitak čovječanstva na odgajanje, koje se misli kao organizirana, dugotrajna društvena djelatnost. Kada se uzme u obzir da je to prema Vuaksoviću i znanstveno fundirana djelatnost, onda se u ravni teorije o pojmu nadaju moralno-filozofijski upiti vezani za znanstveno proizvođenje "čovjeka kao ljudskog bića" i mnoga druga.

b) Ni samom autoru nije pošlo za rukom da na ovom širokom i informativno praznom pojmu uspostavi pedagoški i to normativnu teoriju odgoja, te je definiciju odgoja kao "procesa formiranja čovjeka kao ljudskog bića" rezervirao za "opće značenje pojma", a pedagoški značenje je ograničio na odgoj kao čimbenik, i to najznačajniji čimbenik, koji pored naslijeđa, društvene sredine i aktivnog stava odgajnika doprinosi "oblikovanju čovjeka kao ljudskog bića". Dakle, odgoj je određen kao relacioni pojam glede ravoja čovjeka:

(2) " Odgoj je faktor oblikovanja čovjeka kao ljudskog bića"

(2a)"Odgoju kao vanjskom faktor (razvoja, S.B.) suprostavljeno je naslijeđe kao unutarnji faktor. Međutim sve vanjske utjecaje ne možemo uvrstiti u odgojni proces. Razlikovanjem namjernog odgojnog djelovanja od spontanijih, neposrednijih utjecaja društvene sredine, vanjski su utjecaji svrstani u dvije skupine. Tako su se pojavila dva vanjska faktora:Šira društvena sredina i odgoj kao plansko, organizirano, znanstveno fundirano djelovanje na oblikovanje čovjeka"

Izlučivanjem odgoja kao posebnog čimbenika koji utječe na formiranje čovjeka autor je bio obavezan da eksplicira sadržaj pojma "odgoj" u ovom značenju i da odredi u čemu je *differentia specifica* odgoja glede ostalih sastojina složene strukture imenovane "socijalna sredina". U pokušaju da precizira sadržaj pojma "odgoj" u značenju čimbenika formiranja ličnosti autor uspostavlja dva sasvim različita pojma odgoja, od kojih se svaki rabi u nekoliko podoblika.

Kao prvi i najznačajniji za Vuaksovićev diskurs o odgoju izdvojili smo pojam odgoj-činidba. U ovoj varijanti pojma, koji je izdvojen iz niza definicija, kojima autor

uspostavlja i drugi pojam odgoja (odgoj-učinak) Vukasović polazi od stava da je odgoj podsustav utjecaja koji imaju formativno značenje za razvoj ljudske ličnosti i kao distinktivno obilježje glede "ukupnih utjecaja" navodi svrhu/namjeru i racionalnost (svršno-racionalna činidba), dok utjecajima koji nisu pokretani namjerom ozbiljenja cilja odgoja odriče svojstvo "odgojni":

(3) "Odgoj je svjesna i svrsishodna djelatnost"

(3a) "Odgoj je namjerni, planski, organizirani proces sa svrhom da se ljudske individue preobrazu u potpune ličnosti"

(3b) Takvu organiziranu, pedagoški osmišljenu i cilju usmjerenu društvenu djelatnost nazivamo *intencionalnim odgojem*"

(3c)"(...)intencionalni odgoj je identičan s odgojem, odnosno odgoj=intencionalni odgoj. To znači da se pred svakim pojmom odgoja može postaviti atribut: intencionalni, ali to nije potrebno budući da je intencionalnost sadržana u pojmu odgoja."

Evidentno je da u navedenim iskazima imamo posla sa dvije varijante pojma odgoja koje se međusobno razlikuju. U eksplikaciji njihova sadržaja uputno je razložiti ih i analizirati posebno svaku i ispitati u kakvoj svezi stoje jedna sa drugom.

Prva varijanta glasi: odgoj je planski, namjerni, organizirani proces sa svrhom da se ljudske individue preobrazu u potpune ličnosti.

Jasno je da je ovaj pojam primjenljiv samo na one djelatnosti koje su pokretane namjerom da izazovu procese transformiranja individue u ličnost, a to je isto što i djelatnosti kojima se hoće postići da odgajnik razvije, stekne i relativno trajno zadrži moralna svojstva karaktera, odnosno dispozicije za ponašanje koje se drže vrijednim. Pri tom je za semantičko određenje pojma nebitno da li se namjera ozbiljuje ili ne. To znači da je ovaj pojam primjenljiv na svako nastojanje (odgojnom voljom pokretano činenje) da se svrhe/ciljevi odgoja ozbilje, bez obzira na konačni ishod nastojanja. Adekvacija, odnosno neadekvacija rezultata intenciji determinirana je brojnim čimbenicima i ne ovisi samo o odgojnoj činidbi.

Kod primjene ovog pojma javlja se potreba objašnjenja sveze između namjere i činidbe. Jedna od poteškoća tog objašnjenja je u tome što se namjere ne mogu neposredno opažati, nego o njima saznajemo od djelatnika ili zaključujemo na temelju opaženih načina ponašanja, planiranja i organiziranja djelatnosti kojom se cilj nastoji ozbiljiti.

Kako je Vukasović objasnio svezu namjere i činidbe?

Vukasović polazi od stava da je djelatnost odgajanja pokretana namjerom razvijanja osobina ličnosti i crta karaktera koje se drže pozitivnim, pa odgajanje inkludira komponentu "orijentacija na vrijednost" (ne može se nešto postaviti sebi kao cilj a da se u tome istovremeno ne vidi vrijednost; vidi Hartmann, 1962).

Ali kako u drugoj sastojini pojma, koja glasi: odgoj je svrsishodna djelatnost, pod odgojem se misle samo djelatnosti koje su svrsishodne, a svaka namjerna djelatnost je istovremeno i svrsishodna, a kako je orijentirana na vrijednost ona je i pozitivna, to autor uspostavlja slijedeća obilježja pojma "intencionalni odgoj": intencionalna, svrsishodna, pozitivna djelatnost. Potvrde za to nalazimo u iskazima: "(...) pojam odgoja sadrži samo pozitivna nastojanja, istinske ljudske vrijednosti i rezultate"; "(...) negativni odgoj u smislu ostvarivanja negativnih rezultata i negacije ljudskih vrijednosti inkompatibilan je s pojmom odgoja, jer je odgoj izgrađivanje i

oblikovanje čovjeka kao ljudskog bića u skladu sa prihvaćenim vrijednostima života i u funkciji afirmiranja novih vrijednosti."

Iz ovih tvrdnji dade se izlučiti da se pozitivnost činidbe sagledava iz "pozitivne" namjere, s jedne, i ozbiljenog rezultata (biti odgojen), s druge strane. Pri tom se samo "pozitivna nastojanja" podvođe pod pojam odgoja, a to su samo ona nastojanja koja su u skladu sa "javnim ciljem odgoja", dakle u skladu sa iz (društvene) ideologije izvedenim i od ovlaštene instance naloženim ciljem odgoja, a sva ostala nastojanja koja nisu od te instance naložena terminiraju se negativni odgoj i odriče im se mogućnost uključivanja u klasu pojava terminiranu sa odgoj; konzekventno tomu je religijski odgoj (u radovima do 1990.godine) svrstavan u "negativni odgoj". Ali u negativni odgoj je svrstana i svaka "odgojna" praksa različita od "svjesnog odgoja", a takva praksa je i "nesvjesni odgoj", "svjesni/namjerni negativni odgoj" (=religijski odgoj), "nesvjesni utjecaj na razvoj ličnosti". Iako tvrdi da su neodgojni tj.negativno odgojni i ne-odgojni utjecaji izvan polja važenja pojma "odgoj" autor pita: kako onda tretirati takve utjecaje koji nesumnjivo postoje? I odgovara: " (...)zbog pretežno negativnog djelovanja ne možemo ih ubrojiti u odgojna nastojanja. Ne priznajemo im status odgojnog faktora, ali time ne možemo osporiti njihovo postojanje i djelovanje (...). Zato ih moramo poznavati i pojmovno odrediti. Za razliku od intencionalnog nazvani su funkcionalni odgojem";"Funkcionalni odgoj predstavlja sve one činitelje koji bez određene namjere vrše utjecaj na razvitak i oblikovanje čovjeka. To je proces u kome djeluju nekontrolirani suodgajatelji, društvena sredina sa svim svojim, ponekad dobrim, ali češće lošim manifestacijama. Postoji djelovanje, ali bez pozitivnih usmjeravanja, bez pravog smisla, pa rezultati često odstupaju od istinskih ljudskih nastojanja. Umjesto da podupiru ti utjecaji više koče proces izgrađivanja pozitivnih osobina ličnosti i karaktera."

Ovim iskazima se uspostavlja pojam "funkcionalni odgoj" u značenju ne-odgoj, ali djelomično i u značenju negativni odgoj, a da se pri tom između ovih pojmova hoće staviti znak jednakosti. To potrebuje objašnjenje.

"Negativni odgoj" i "ne-odgoj" izrijeком su negativni (ili pretežito negativni) utjecaji na razvoj ličnosti (u vrijednosnom značenju pojma).. Ali "negativni utjecaji" su per definitionem i "nesvjesni utjecaji", a nesvjesni utjecaji ne spadaju u odgoj i iz toga autor izvodi konkluziju: intencionalni odgoj=odgoj. Kako se autor ipak bavi i utjecajima koji nisu odgoj i pri tome i ne-odgoj uključuje u predmet pedagojske spoznaje logično je da mu se nametnuo upit o smislu bavljenja ne-odgojem i negativnim odgojem. Objašnjenje je našao u shvaćanju da je "pedagojska znanost revolucionarna" sa zadatkom da "razlikuje i proučava područje funkcionalnog odgoja da bi ga predusrela i ublažila njegovo moguće djelovanje, da bi ga osmislila i oplemenila ljudskim vrijednostima i tako područje funkcionalnog odgoja preobrazila u područje intencionalnog" (Vukasović, 1979, 1990).

Kako je intencionalni, svjesni (tj. klasno osviješteni) odgoj per definitionem pozitivan odgoj, to je odgojno činenje već samom namjerom (ciljem odgoja) legitimirano kao svrsishodno, pozitivno i ne potrebuje istraživanja prikladnosti sredstava cilju (cilj legitiimira sredstvo); onemogućeno je kauzalno objašnjenje, odnosno objašnjenje naravi povezanosti cilja i uvjeta ozbiljavanja cilja; pojam inkludira kauzalitet: odgajanje uzrokuje ličnost i to ličnost kao vrijednosnu a ne opisnu kategoriju, a intencionalni odgoj je kriterij , odnosno uzor ne-odgojnim utjecajima i nesvjesnim činidbama; pedagogija ima zadatak područje ne-odgoja osvjestiti i tako učiniti područjem odgoja. Otuda i logičan zaključak da je kod Vukasovića "svjesnost"

mišljena kao "klasna svijest" "svijest radničke klase", jer se uobičajenim značenjima riječi svjesno/nesvjesno ovaj pojam ne može objasniti i dovesti u svezu sa vrijednosnim pojmovima "pozitivni/negativni odgoj". Zato (marksistička) pedagogija i ima zadatak da "preobražava područje funkcionalnog u područje intencionalnog", dakle da klasno osvještava (vidi Bašić, 1993).

Tako Vukasović pojam odgoja u značenju činidbe - koju distingvira od drugih socijalnih činidbi obilježjima: odgojnom voljom pokretana (svršna, namjerna), racionalna (planska, organizirana), na razvijanje pozitivnih osobina ličnosti i karaktera, odnosno na zaprečavanje pojave i razvijanja negativnih osobina drugog čovjeka usmjerena, dugotrajna, sustavna činidba - uvođenjem ideološkog i evaluativnog momenta u definiciju dovodi do potpune neuporabljivosti pojma. Bez evaluativnog momenta, kojim se hoće odgojitelje potaknuti na revolucionarnu akciju, ovaj pojam čini osnovu za uspostavu preciznijeg pojma odgoja, koji omogućava da se komuniciraju znanja o odgojnoj zbilji, ali i da se daju preporuke i uspostavljaju norme za djelovanje.

Pojam odgoj u značenju činidbe odgojitelja autor rabi u nekoliko značenja, diferencirajući ih kao "šire" i "uže" značenje pojma, a uspostavlja ih glede kriterija: a) tko odgoja (agens, djelatnik) i b) namjere odgojitelja (cilja odgoja).

a) Odgoj se definira kao ciljem odgoja motivirana činidba, a kako samo pojedinci mogu biti nosioci smisaonog činenja to komponenta "namjera" inkludira komponentu "agens" (pokretač činidbe, onaj koji čini). U pedagojskoj refleksiji "agens" se definira kao osoba koja je osvijestila kako cilj, tako i način ozbiljenja cilja. Glede komponente "način ozbiljenja cilja" na semantičkom planu se uspostavljaju dva oblika pojma odgoj-činidba. Prvi, terminiran intencionalni odgoj je onaj pojam koji se primjenjuje na svaku činidbu odgojitelja pokrenutu s namjerom ozbiljavanja pedagoški relevantnih ciljeva i uključuje u svoj opseg i institucionalnu djelatnost odgajanja (formalni odgoj/odgoj i obrazovanje) i vaninstitucionalne oblike odgajanja (neformalni odgoj/odgoj i obrazovanje). Drugi, uži po opsegu je pojam odgoja bliže određen kao: planska, organizirana, sustavna, institucionalna činidba. Odgajanje koje se provodi organizirano, u za to posebno ustrojenim ustanovama i organizacijama je samo poseban pojavni oblik intencionalnog odgoja, međutim, često se neopravdano intencionalni i institucionalni odgoj izjednačuju i uz to se vrednuju kao pozitivni odgoj. Otuda je potrebno svaki put kontekstualno odrediti govori li Vukasović o intencionalnom odgoju u značenju institucionalne, formalno organizirane, metodički izvedene pedagoške djelatnosti ili u značenju intencionalne, ali neformalne činidbe koja se provodi i izvan odgojnih institucija i organizacija.

b) Činidba, koja je: odgojno relevantnom namjerom motivirana, +/- organizirana, +/- institucionalna, +/- metodična nema svrhu u samoj sebi, nego je usmjerena na razvoj ličnosti adresata djelatnosti. Pri tom se činidba može usmjeravati na ličnost u cjelini ili samo na neke dimenzije ličnosti. Drugim rječima, odgajanje se može misliti "cjelovito" ili "parcijalno", kao cjelovito ili pak kao intelektualno, tjelesno, moralno, estetičko, radno biće. I upravo glede obuhvaćenosti adresata odgojne činidbe Vukasović razlikuje dva posebna vida intencionalnog odgoja i terminira ih tako da u jednom slučaju govori o odgoju u užem značenju i u tom značenju "odgoj" rabi u odnosu koordinacije sa pojmom "obrazovanje" (odgoj i obrazovanje), ali istovremeno se "odgoj" rabi i kao superordinirani pojam pojmovima "odgoj" i "obrazovanje" i označava se kao odgoj u širem značenju.

Kao superordinirani pojam: odgoj u širem značenju rabi se da označi činidbu odgojitelja usmjerenu na cijelog čovjeka (pod kojim misli "čovjeka kao tjelesno, intelektualno, moralno, estetsko, radno-tehničko biće"). To je činidba koja "obuhvaća sveukupnost pedagoškog djelovanja na sve sfere čovjekova bića" i analitički se može razložiti na sastojine:

- a) proces usvajanja znanja, vještina i navika (= OBRAZOVANJE);
- b) proces razvijanja fizičkih i intelektualnih snaga i sposobnosti (= ?; autor ovaj proces nije terminirao)
- c) proces izgrađivanja i oblikovanja ličnosti i karaktera tj. pogleda na svijet, čuvstvenog i voljnog života (= odgoj u užem značenju);

Dakle, "odgoj u užem značenju" je posebna sastojina pojma "odgoj u širem značenju" i u složenom terminu "odgoj i obrazovanje" (= odgoj u širem značenju) njime se misli " proces izgrađivanja i oblikovanja ličnosti i karaktera, tj. pogleda na svijet, čuvstvenog i voljnog života", ali istim terminom se označava i odgoj kao predmet pedagogije, kao kategorijalni pedagojski pojam, koji se osim u značenju činidbe odgajatelja rabi i u značenju odgoj-činak (vidi dolje). Ne samo što su u uspostavi ovih pojmova narušena sva logička pravila definiranja i razdiobe pojma, nego to dovodi i do potpune pojmovne i terminološke zbrke i neinformativnosti pedagoških iskaza o odgoju, pa se sve više na razini akademske zajednice, a naročito u ne-pedagojskom govoru o odgoju afirmira termin edukacija kao viši rodni pojam za "odgoj" i "obrazovanje".

Slijedeći pojam odgoja kojeg uspostavlja Vukasović u okviru određenja predmeta pedagogije je onaj pojam odgoja kojim se misle svi utjecaji koji rezultiraju željenim "ponašanjem i crtama karaktera". Radi ekonomičnosti u kazivanju imenovali smo ga odgoj-činak i prikazali u modelu: cilj odgoja <----> čimbenici "X" kojim se cilj zazbiljava.

Da bi ovaj pojam bio znanstveno uporabljiv potrebno je ustvrditi kauzalni odnos između stvarnih osobina ličnosti i čimbenika koji su ih prouzročili, a to su sasvim izvjesno, kako djelatnosti pokretane odgojnom voljom, tako i sva zbivanja, društveni procesi i djelatnosti koje posredno, u drugoj instanci "proizvode" osobine ličnosti koje se procjenjuju vrijednim (pojam odgoja sadrži samo (...) istinske ljudske vrijednosti i rezultate").

Ukratko, odgojem se mogu imenovati: a) djelatnosti pokretane odgojnom voljom (= intencionalni odgoj=odgoj) ; b) djelatnosti koje su pokretane neovisno o odgojnoj volji i c) zbivanja u sferi prirode i društva - pod uvjetom da rezultiraju stanjem "pozitivne osobine ličnosti i crte karaktera". Pri tom namjera da se ozbilji željeno stanje ličnosti nije konstituirajuća oznaka pojma. Svijest o cilju i odgojna intencija nisu nužno obilježje ovako shvaćenog pojma.

Dakle, dok je uspostavno obilježje pojma odgoj-činidba upravo odgojna volja, htijenje da se izazovu promjene dispozicione strukture u drugog čovjeka (poglavito odrastajućeg), u svezi s kojim se može promišljati i odgovornost za činenje odnosno nečinenje u skladu s namjerom, a da pri tom za formalni pojam nije presudno da li se namjera ozbiljuje ili ne u pojmu odgoj-činak je namjeravani učinak (pozitivna ličnost) jedini kriterij mogu li se "utjecajni čimbenici" nazvati odgojem ili ne. Pri tom je irelevantno da li je činidba pokretana namjerom ozbiljavanja cilja odgoja ili se poželjna svojstva ličnosti javljaju posljeticom (funkcijom) i drugih činidbi, koje su neovisne o odgojnoj intenciji, kao i posljeticom zbivanja u prirodi i društvu.

Ovaj najteže primjenjlivi pojam odgoja - koji ima dugu tradiciju i rabljen je u mnogih hrvatskih autora, ali isto tako od Matičevića (1936), V. Petza (1941) i Pregrada (1967) argumentirano osporen - mogao bi biti znanstveno uporabljiv (bez provjeravanja u svakom konkretnom slučaju polja njegovog važenja) samo i jedino onda "ako bi bilo osigurano da postoje određene djelatnosti, odnosno procesi koji su nužni i dostatni uvjeti za nastupanje željenog stanja odgajnika kojemu odgajatelj teži. To nije slučaj, već je naprotiv izuzetno teško da se postojeće ponašanje dovede u kauzalni odnos sa događajima koji su mu predhodili" (Brezinka, 1976,32). Sasvim razumljivo da ovaj pojam implicira i pedagogiju, kojoj predmet bavljenja nije odgajanje kao posebna socijalna djelatnost, nego za predmet svog spoznajnog i praktičkog interesa uzima formiranje (pozitivne, poželjne) ličnosti pod utjecajem društva i kulture (usp.: psihologija ličnosti, socijalna psihologija, socijalna i kulturna antropologija), odnosno propituje društvene utjecaje na razvoj ličnosti sa stajališta odgojnog cilja.

Pojam odgoj-činak jednim dijelom izlazi iz pedagogijskog diskursa i supripadan je panpedagogijskom planu uporabe, jer potencijalno pod pojam "odgoj" podvodi sve vanjske utjecaje na čovjekov razvoj, uključujući i vlastitu aktivnost odrastajućeg (terminiranu sa samoodgoj). Tako se primjenom ovog pojma odgoja onemogućava istraživanje naravi odnosa odgajanja i drugih čimbenika koji "ostavljaju traga", koji imaju formativno značenje za razvoj (ciljem odgoja anticipirane) ličnosti. Kada se ovome pridruži i vrijednosni pojam pozitivni/negativni odgoj, onda je heuristička neplodnost ovoga pojma odgoja očita.

Eksplicirani pojam

Iz analize definicija predmeta pedagogije bjelodano je da je Vukasovićeva nastojanja da definira odgoj kao predmet pedagogijske spoznaje rezultiralo s nekoliko pojmova odgoja, koji se opet rabe u nekoliko podoblika, u svom užem i širem značenju, a svi nisu stručno i znanstveno uporabljivi. Otuda i analizu definicija koje uspostavlja Vuaković valja shvatiti kao nastojanje da se sa odbacivanjem neuporabljivih pojmova ne odbaci i pojam koji je uporabljiv, koji se uklapa u pedagogijski način promišljanja odgoja i na koji se i sam autor u ravni teorije o pojmu oslanja.

Kako je eksplicacija Vukasovićeva pojma imala služiti tomu da se postojeći pojmovi vrednuju glede njihove stručne i znanstvene uporabljivosti i na temelju analize definicija pojma "odgoj" precizira i afirmira heuristički plodan pojam i to u okviru pedagogije, koja sebi postavlja zadatak da istražuje i unapređuje odgojnu praksu, to je eksplicirani pojam potrebno uspostaviti glede normi eksplikacije. A eksplicacija pojma je uspjela onda kada rekonstruirani pojam ispunjava slijedeće zahtjeve na dostatan način: 1. treba da je sličan pojmu čiji sadržaj se precizira (explicandum) i da u većini konteksta u kojima je do tada bio rabljen explicandum može biti uporabljen precizirani pojam (explicatus); kriterij sličnosti; 2. na egzaktn način treba da budu navedena pravila za uporabu i moraju biti odstranjene višeznačnosti i nutarnje proturječnosti pojma. Ovaj kriterij se može ispuniti samo tako da se pojam promatra na razini odnosnog sustava pojmova i da se njegova uporaba uredi glede drugih, srodnih mu pojmova; 3. treba da bude plodan, tj. treba da dozvoli formuliranje što je više moguće općenitih iskaza (hipoteza, zakona); 4. treba da bude jednostavan i to koliko to može biti a da ispuni sva tri predhodna zahtjeva: zahtjev za sličnošću, egzaktnošću i plodnošću. (Carnap, 1969)

Na temelju analize značenja pojma "odgoj" u Vukasovićevu pojmovno-terminološkom instrumentariju može se izdvojiti pojam odgoj-činidba kao pojam kojeg bi trebalo dalje ravijati i precizirati. Sam autor pojam odgoj-činidba rabi u značenju: činidba i to ciljem odgoja usmjeravana, planska (inkludira svijest, namjeru), organizirana, a to u razvijenom iskazu glasi: činidba kojom odgajatelj (zrela osoba) nastoji u onih koji odrastaju i koji se razvijaju izazvati, razviti i održati relativno trajnim one osobine ličnosti, spoošnosti, držanja i svojstva karaktera, ukratko dispozicije za djelovanje i doživljavanje koje on ili nalogodavac odgoja drži vrijednim i zapriječiti nastajanje i razvijanje onih za koje drži da su loše;(konzekventno tomu Vukasović i govori o metodama poticanja i razvijanja i metodama zaprečavanja).

Ovaj pojam ima dugu tradiciju i u hrvatskoj pedagogiji je odgoj dominantno mišljen kao činidba odgajatelja, a u tom značenju se rabi riječ "odgoj" u općeuporabnom leksiku. Rječju "odgoj" označava se radnja, činidba kojom "tko odgaja koga" (ali i rezultat te radnje, svojstvo "biti odgojen").

Temeljno joj je značenje "činidba", a opisuje se predikacijama: "radnja kojom tko odgaja koga", "svjesno djelovanje na mlado biće", "pomaganje da se tko svestrano ili u određenom duševnom pravcu razvije", "utjecanje da dijete bude onakvo kakvo treba da bude", "podizanje nekoga", "podizanje hranjenjem", "ohtranjivanje", "njegovanje", "izvesti na put nekoga". U svim ovim predikacijama odgoj se rabi u značenju radnje, činjenja i uključuje u sebe komponentu agens, činitelj i jasno se razlikuje od samog procesa razvoja i rasta adresata odgajateljve djelatnosti. Činidbu označavaju i riječi koje se rabe sinonimno sa "odgoj": gojenje, njegovanje, podizanje, učiti (koga), podučavati, obučavati, svjetovati, predavati, nastavljati, uputiti, obrazovati i držati pridiku. Evidentno je, dakle, da i odgoj-proces (razvoja ličnosti) i odgoj-učinak odstupaju i od općeuporabnog značenja riječi "odgoj".

Predloženi pojam ispunjava i druge zahtjeve koji se postavljaju eksplikatu. Obilježja su mu određena relativno egzaktno i omogućava da se znanstveno istražuje odnos između namjere i činidbe, adekvacija činjeničnog učinka namjeravanom učinku, da se istražuju uvjeti ozbiljenja namjere; dakle, heuristički je plodan. Međutim, glede zahtjeva egzaktnosti potrebuje dalja poboljšanja, posebice glede sastojine pojma koja se odnosi na cilj odgoja, za koju bi trebalo iznaći formulaciju koja će biti obuhvatna i primjenljiva na širu klasu promjena koje se odgojem hoće izazvati (usp. Bašić, 1994).

Shvaćanje odgoja kao djelatnosti odgajatelja ima dugu tradiciju i teško će izbjeći prigovoru suvremenih tendencija da se odgajanje ne može misliti samo kao činidba odgajatelja, nego kao interakcija odgajateljve i odgajaničke činidbe, kao na interakciju podučavanja i učenja (Klauer 1978, Zirz 1979). Međutim, definiranje odgoja kao činidbe koja je motivirana odgojnom voljom, htijenjem da se potakne, pomogne, usmjeri, omogući i to sustavnim i dugim nizom djelatnosti aktivnost druge osobe (učenje) ne znači da se odgajnik drži pasivnim predmetom odgajateljve nastojanja i da se njegovu aktivnost, svjesnost cilja (sukladno zrelosti), slobodu izbora nema u vidu ili pak da se drži manje vrijednom. Naprotiv, ovaj pojam je potpuno spojiv sa činjenicom da odgajatelj i odgajnik stoje u odnosu uzajamnog utjecanja, ali narav i motivacija tih utjecaja je različita. Odgojem se ne misli puka socijalna interakcija, komunikacija ili ophođenje odgajatelja i odgajanika. Odgoj jeste i komunikacija, točnije medij u kojem se odgajanje dešava jest komunikacija, ali ne bilo koja, nego ona komunikacija koju odgajatelj podešava tako da odgajanika usmjeri, potakne, da mu pomogne da putem vlastite aktivnosti (tj. učenjem) razvije i zadrži relativno trajnim one sklopove osobina ličnosti koji su osvijješteni kao odgojni ciljevi i koji su pokretač odgojnog činjenja.

Dakle, tu se radi o sasvim osobenom tipu komunikacije, o komunikaciji koja je uspostavljena poradi ozbiljenja ciljeva odgoja. Pri tom je aktivnost odgajanja kriterij uspješnosti, regulator toka komunikacije, uvjet promjene koja se hoće postići. A odgajanje jeste upravo ona djelatnost kojom se hoće izazvati i upravljati aktivnost odgajanja (učenje). Pedagogija tradicionalno polazi od promišljanja zahtjeva koje zreli subjekt postavlja nezreloj osobi (od cilja odgoja) i od promišljanja načina zahvaćanja, mješanja u razvoj drugog (poglavito odrastajućeg) čovjeka. Zato se odgajanje ne može svesti samo na interpersonalni odnos. Iz odgajateljeve namjere (svjesti o cilju) prizlazi i njegova odgovornost za činjenje (i nečinjenje), koje će odgajaniku omogućiti da unaprijed uzeto kao vrijedno stanje svoga razvoja dosegne.

Ukratko, iz predložene definicije se razaznaje da je odgoj interaktivna djelatnost, da se u kontekstu socijalnog života događa putem volje individualnog ili kolektivnog odgajatelja i to volje kojoj je priznata odgojna relevantnost.

Ali, kako definicija daje samo dovoljne i nužne oznake pojma, to znači da ova definicija iz opsega predmeta pedagogijske spoznaje isključuje svako činjenje (koje može i rezultirati željenim sklopovima dispozicija za djelovanje i doživljavanje) koje nije motivirano odgojnom namjerom, odnosno kojim se ne nastoji dispozicije odrastajućih u kognitivnoj, psihomotoričkoj ili konativno-afektivnoj dimenziji trajno promijeniti ili održati i to sa psihosocijalnim sredstvima koja se mogu primijeniti, koja udovoljavaju etičkim zahtjevima i čiji učinak se može predvidjeti.

B i l j e š k e:

1. Istraživački korpus:

Vukasović, Ante:

Pedagogija i njezin predmet u *Pedagogija* (ured. Šimleša, P.).- Zagreb: PKZ, 1971.
(str. 7-23)

Fenomen odgoja.- Zagreb: Centar za pedagošku izobrazbu i istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. 1979

Moralni odgoj.- Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1977 (drugo izdanje)

Intelektualni odgoj.- Zagreb: Izdavački zavod JAZU. 1976.

Radni i tehnički odgoj.- Zagreb: Školska knjiga, 1979 (drugo izd.)

Prinosi unapređenju odgojnog rada:

Knjiga prva (1979).- Zagreb:PKZ

Knjiga druga (1983).- Samobor:"Zagreb"

Pedagogija.- Sveučilišni udžbenik iz pedagogije.- Zagreb. 1990 (šifra:AVP/str.)

2. članci:

Protiv osposravanja predmeta i digniteta pedagogijske znanosti, *Pedagoški rad*, Zagreb, 1984, 7-8

Temeljne odrednice pedagogijske znanosti, *Pedagogija*, Beograd, 1984, br. 2

Deset teza o pedagogiji i njenom predmetu, *Pedagoški rad*, Zagreb, 1990, br. 2

3. Opaska:

U radu su kao potvrde navođene definicije odgoja iz sveučilišnog udžbenika *Pedagogija* (1990), jer usporedbom sa definicijama u svim ostalim izvorima potvrđeno je da autor u svim izvorima jednako poima i definira odgoj te se svi izvori svaki put ne navode kako se tekst ne bi nepotrebno opterećivao.

Literatura:

B a š i ć, S. (1989), *Pedagogijski terminološki sustav*.- Zagreb, (neobjavljena disertacija)

B a š i ć, S.: Od svjetonazorske pedagogije prema znanosti o odgoju, *Theleme*, Zagreb, 1993, 1-4,1-17

B a š i ć, S.: Cilj odgoja u strukturi pedagoškog polja, *Napredak*, Zagreb,1994, 3

B o s a n a c, G.: K znanosti odgoja i obrazovanja: O sadržajnim i metodološkim pretpostavkama. u Šoljan, N.N. i Pivac, J. (ured.): *Znanost i obrazovanje*. (1979).- Zagreb

B r e z i n k a, W. (1976): *Grundbegriffe Der Erziehungswissens-Chaft*. Analyse, Kritik, Vorschlage.- Muenchen, Basel: E. Reinhardt

B r e z i n k a, W. (1978): *Metatheorie Der Erziehung*.- Muenchen, Basel: E. Reinhardt

C a r n a p, R. (1969): *Einfuhrung In Die Philosophie Der Naturwissenschaft*. Muenchen: E. Reinhardt

D o l c h, J. (1965): *Grundbegriffe Der Paedagogische Fachsprache*. Meunchen: E. Reinhardt

- Granese, A. (1978): *Dijalnetika odgoja*. Zagreb: Školska knjiga
- Klauer, K.J. (1973): *Revision Des Erziehungsbegriffs*. Duesseldorf
- Koenig, E. (1075): *Theorie Der Erziehungswissenschaft*.- Bd.
Wissenschaftstheoretische Richtungen der Paedagogik. Muenchen
- Mužić, V. (1968): *Metodologija pedagoškog istraživanja*.- Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika
- Nikolin, F.(1969):*Paedagogik Als Wissenschaft*. Darmstadt
- Peters, R.: What is an Educational Process? u Peters, R. (1967): *The Concept Of Education*. - London (str. 1-23)
- Werres, W. (1975): *Empirische Erziehungswissenschaft*.-Essen

Slavica Bašić: VUKASOVIĆ-S CONCEPT OF EDUCATION: AN ATTEMPT AT AN EXPLICATION

Summary

All attempts to think of pedagogy as a science - which, alongside its investigative concerns, is engaged in the improvement of educational practice - starts with the question: which aspect of the material object named "education" is to be investigated by pedagogy and for what purposes? Efforts to establish a pedagogical "semblance" of education have resulted in different concepts. Vukasovic-s concept of education, due to the simple fact that it has been defined and explicated in a series of texts to be found on reading lists for students of pedagogy and for those studying to be teachers, is the one most frequently used. For many who have been introduced to pedagogical reflections, Vukasovic-s concept is synonymous with the pedagogical concept of education. Pedagogical discourse cannot do without this concept either because different authors have critically accepted it, adding to the conceptual-terminological confusion, or critically valorized it and given it precision. It is because of this that the explication restricts itself to Vukasovic-s concept of education and proposes the explicatus education-action which adequately fulfills the criteria

of explication: it resembles the explicandum, it is precise, heuristically fruitful and simple. It is a part of the pedagogical tradition wherein education is conceived as action undertaken by a mature subject with the aim of helping immature and the underdeveloped or of leading them to a satisfactory stage in their development.